

Date: 23rd September-2025

NOQOBIL OILALARNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK TAVSIFI

Igamberdiyeva Gulmira

348-DMTT direktori

Annotatsiya: Ushbu maqolada noqobil oilalarning ijtimoiy-pedagogik tavsifi, ularning jamiyat va shaxs rivojlanishiga ta'siri, shuningdek, pedagogika fanida bunday oilalar bilan ishlashda qo'llaniladigan maxsus yondashuvlar keng yoritilgan. Tadqiqotda diagnostik, profilaktik, reabilitatsion, ma'rifiy, individuallashtirilgan, hamkorlik, insonparvarlik, innovatsion va kompleks yondashuvlarning mazmun-mohiyati ochib beriladi. Shuningdek, bola huquqlarini himoya qilishda xalqaro va milliy hujjatlar ahamiyati ta'kidlanadi. Maqolada oilaviy muhitni mustahkamlash, ijtimoiy yetimlikning oldini olish va bolalar tarbiyasini samarali tashkil etishda pedagogik faoliyatning o'rni asoslab berilgan. Natijada, bunday yondashuvlarning amaliyotga joriy etilishi jamiyatda barqaror ijtimoiy muhit yaratish, bolalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash imkonini berishi ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Noqobil oila, ijtimoiy-pedagogik tavsif, ijtimoiy yetimlik, pedagogik-diagnostik yondashuv, profilaktik yondashuv, reabilitatsion yondashuv, ma'rifiy yondashuv, individuallashtirilgan yondashuv, hamkorlik yondashuvi, innovatsion yondashuv, kompleks yondashuv, bola huquqlari, pedagogik faoliyat, ijtimoiy himoya.

Oila insoniyat tarixida eng qadimiy ijtimoiy institutlardan biri sifatida shaxs tarbiyasining boshlang'ich maktabi, jamiyatning eng muhim bo'g'ini hisoblanadi. Unda inson birinchi marta ijtimoiy munosabatlarga kirishadi, qadriyatlar va me'yorlarni o'zlashtiradi, shaxs sifatida shakllanadi. Shu bilan birga, jamiyatda barcha oilalar ham o'z zimmasiga yuklangan vazifalarni ado eta olmaydi. Turli ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy va psixologik sabablar tufayli ayrim oilalarda tarbiyaviy jarayon izdan chiqadi, natijada "noqobil oila" tushunchasi yuzaga keladi. Noqobil oila – bu bolalarning jismoniy, aqliy va ma'naviy rivojlanishi uchun yetarli sharoit yaratib bera olmaydigan, tarbiya jarayonida beparvolik, zo'ravonlik, e'tiborsizlik hukmron bo'lgan oilalardir. Pedagogik nuqtayi nazardan bunday oilalar bolalarning shaxsiy rivojlanishini to'liq ta'minlay olmaydi, aksincha ijtimoiy yetimlik, deviant xulq va psixologik muammolarni keltirib chiqaruvchi omil sifatida maydonga chiqadi.

Noqobil oilalarning turlari xilma-xildir. Ularning bir qismi iqtisodiy qiyinchiliklarga duchor bo'lgan, barqaror daromad manbaiga ega bo'lmagan oilalardir. Bu holatda otalar moddiy muammolarga shu qadar ko'p e'tibor qaratadiki, farzandlarning tarbiyaviy ehtiyojlari ikkinchi darajaga tushib qoladi. Boshqa turdagi oilalar ma'naviy beparvoligi bilan ajralib turadi, ya'ni ularda axloqiy qadriyatlarga bepisandlik, kitob o'qishga, madaniy-ma'rifiy tadbirlarga befarqlik, farzandlarning qiziqishlari va iste'dodlarini rivojlantirishga loqaydlik hukmron bo'ladi. Ayrim oilalarda doimiy ichki ziddiyat va mojarolar mavjud bo'lib, er-xotin o'rtasidagi nizolar bolalarning ruhiyatiga salbiy ta'sir

Date: 23rd September-2025

qiladi. Deviant muhitga ega oilalarda esa spirtli ichimlik, giyohvandlik, qimorbozlik, oilaviy zo‘ravonlik kabi illatlar ustuvor bo‘lib, bunda tarbiya jarayoni deyarli izdan chiqadi. Bugungi globallashuv davrida esa yana bir muammo – migratsion oilalar muammosi paydo bo‘ldi. Ko‘plab ota-onalar xorijga ishlash uchun ketib, farzandlarini qarovsiz qoldiradi. Natijada pedagogik nazorat susayadi, bola ma‘naviy bo‘shliqda tarbiyalanadi va ko‘pincha ijtimoiy muhitning salbiy oqimiga tushib qoladi.

Ijtimoiy nuqtayi nazardan, bunday oilalarda iqtisodiy beqarorlik, ijtimoiy izolyatsiya, oilaviy zo‘ravonlik, bolalarning huquqlarining buzilishi singari belgilar ko‘p uchraydi. Ular ko‘pincha mahalla va jamiyatdan chetlanib qoladi, qo‘shnilar yoki qarindoshlar bilan aloqalari sust bo‘ladi. Iqtisodiy qiyinchilik ota-onani asabiy, qo‘pol, ba‘zan esa befarq qilib qo‘yadi. Bu esa bolalarda ishonchsizlik, qo‘rquv, mehrsizlik kabi psixologik xususiyatlarni shakllantiradi. Ko‘p hollarda bolalar o‘zlarini jamiyatda keraksiz, ortiqcha his qilib ulg‘ayadi. Shuning uchun ham ijtimoiy-pedagogik jihatdan bunday oilalarning holatini chuqur baholash, ular bilan tizimli ishlash katta ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, noqobil oilalarning bir nechta muhim xususiyatlarini sanab o‘tish mumkin. Birinchidan, tarbiyaviy faoliyatning sustligi – ota-onalar bolalarning dars tayyorlashini nazorat qilmaydi, bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etmaydi, farzandlarining qiziqish va iste‘dodlarini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoit yaratmaydi. Ikkinchidan, ota-onaning shaxsiy namunasining salbiyligi muhimdir. Chunki tarbiya jarayonida ota-onaning kundalik xatti-harakati, oiladagi odob-axloqi bolaga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Agar ota-onada spirtli ichimlik, zo‘ravonlik, qo‘pollik hukmron bo‘lsa, bola ham bunday muhitni o‘zlashtiradi. Uchinchidan, oilada muloqot tanqisligi mavjud bo‘ladi. Bolaga mehr, e‘tibor, samimiy suhbat yetishmaydi. Natijada u ijtimoiylashuv jarayonida qiyinchiliklarga duch keladi. To‘rtinchidan, pedagogik savodsizlik bunday oilalarning asosiy belgilaridan biri bo‘lib, ota-onalar tarbiyaviy bilim va ko‘nikmalarga ega emasligi sababli bolalarning shaxsiy rivojlanishini to‘g‘ri yo‘naltira olmaydi. Beshinchidan, nazoratning yo‘qligi, ya‘ni farzandlarning do‘stlari, mashg‘ulotlari, qiziqishlari ustidan e‘tibor sustligi bolani ijtimoiy muammolarga duchor etadi.

Noqobil oilalar bilan ishlashda pedagogika fanida maxsus yondashuvlar ishlab chiqilgan. Avvalo, pedagogik diagnostika muhimdir. Bu jarayonda ijtimoiy pedagog, psixolog yoki tarbiyachi oilaning ichki muhitini o‘rganadi, muammolarni aniqlaydi va tashxis qo‘yadi. Shundan so‘ng profilaktika ishlari olib boriladi, ya‘ni muammolarni erta aniqlash va oldini olish maqsadida maktab, mahalla va ijtimoiy xizmatlar hamkorligi yo‘lga qo‘yiladi. Noqobil oilalar bilan ishlashda pedagogika fanida qo‘llaniladigan birinchi muhim yondashuv – **pedagogik-diagnostik yondashuv**dir. Bu yondashuv oilaning ichki muhitini, tarbiyaviy imkoniyatlarini va muammolarini aniqlashga qaratiladi. Odatda pedagoglar va ijtimoiy xodimlar suhbat, anketa, psixologik testlar, kuzatish kabi metodlardan foydalanadilar. Diagnostika jarayonida bolalarning ruhiy holati, ota-ona munosabatlari, tarbiyaviy nazoratning darajasi va oiladagi kommunikatsiya muhitiga baho beriladi. Shu orqali muammolarning ildizi aniqlanadi va ular bilan ishlash uchun dastlabki yo‘nalishlar belgilanadi.

Date: 23rd September-2025

Ikkinchi muhim yondashuv – **profilaktik yondashuv**dir. Bu yondashuv muammoni kelib chiqishidan oldin bartaraf etishga xizmat qiladi. Profilaktik ishlar maktab, mahalla va ijtimoiy xizmatlarning uzviy hamkorligi orqali amalga oshiriladi. Masalan, pedagoglar muntazam ravishda oilalardagi tarbiyaviy muhitni kuzatib boradi, mahalla faollari esa oilaning ijtimoiy ahvolini nazorat qiladi. Bolalarning deviant xulqi, huquqbuzarlikka moyilligi yoki ijtimoiy yetimlik xavfi erta aniqlansa, unga qarshi chora-tadbirlar ko‘riladi. Profilaktika yondashuvi ijtimoiy muammolarni kamaytirishning eng samarali usullaridan biridir.

Navbatdagi muhim yo‘nalish – **reabilitatsion yondashuv**dir. Bu yondashuv allaqachon muammoga duch kelgan, ichki nizolari kuchli, tarbiyaviy salohiyati pasaygan oilalarni sog‘lom ijtimoiy muhitga qaytarishga qaratiladi. Reabilitatsiya jarayonida psixologik maslahatlar berish, oilaviy terapiya, tarbiyaviy treninglar, ota-onalar uchun psixologik yordam dasturlari amalga oshiriladi. Maqsad – oilaviy mojarolarni yumshatish, ota-ona va farzand o‘rtasidagi muloqotni yaxshilash va oilada mehr-oqibat muhitini tiklashdan iboratdir.

Noqobil oilalar bilan ishlashda alohida o‘rin tutadigan yondashuvlardan biri – **ma‘rifiy yondashuv**dir. Bu yondashuv ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirishni, ularda tarbiyaviy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishni ko‘zda tutadi. Seminarlar, treninglar, ota-onalar maktablari, ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar orqali ota-onalarga bola psixologiyasi, yosh xususiyatlari, tarbiyaviy metodlar haqida bilimlar beriladi. Natijada ota-onalar farzand tarbiyasiga nisbatan mas‘uliyatni chuqurroq his etadi va bolalarga ijobiy tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatadi.

Yana bir muhim yondashuv – **individuallashtirilgan yondashuv**. Har bir oilaning muammolari turlicha bo‘lganligi sababli ularga umumiy emas, balki individual dastur asosida yondashish zarur. Masalan, bir oilada iqtisodiy qiyinchilik asosiy muammo bo‘lsa, boshqa oilada psixologik nizolar ko‘proq bo‘lishi mumkin. Shuning uchun pedagoglar har bir oilaga individual maslahatlar beradi, maxsus qo‘llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqadi. Bu yondashuv orqali oilaning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi hamda shunga mos yechimlar taklif qilinadi.

Noqobil oilalar bilan ishlashda keng qo‘llaniladigan yondashuvlardan yana biri – **hamkorlik yondashuvi**dir. Bu yondashuv maktab, mahalla, ijtimoiy xizmatlar, psixolog, pedagog va huquqni muhofaza qiluvchi idoralar o‘rtasidagi uzviy hamkorlikni taqozo etadi. Chunki bitta pedagogning sa‘y-harakati yetarli bo‘lmaydi, bu jarayonda ko‘plab mutaxassislarning hamkorligi muhim. Masalan, pedagog bolalarning o‘qishi va tarbiyasi ustidan ishlasa, psixolog ularning ruhiyatini davolaydi, mahalla esa oilaning ijtimoiy ahvolini nazorat qiladi, huquqni muhofaza qiluvchi organlar esa bolalarning huquqlarini himoya qiladi.

Shuningdek, **insonparvarlik va huquqiy yondashuv** ham juda muhim hisoblanadi. Bu yondashuvda bola manfaatlari va huquqlari ustuvor bo‘lib, BMTning “Bola huquqlari to‘g‘risida Konvensiyasi” hamda milliy qonunchilik asos qilib olinadi. Har qanday pedagogik aralashuvda bolaning manfaatlari birinchi o‘ringa qo‘yiladi. Ota-onaga nisbatan

Date: 23rd September-2025

chora ko'rilsa ham, farzandning psixologik va ijtimoiy manfaatlari zarar ko'rmasligi ta'minlanadi.

Bugungi davrda **innovatsion yondashuv** ham tobora keng qo'llanilmoqda. Bu yondashuv zamonaviy pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanishni nazarda tutadi. Masalan, onlayn maslahat markazlari, psixologik platformalar, ota-onalar uchun masofaviy kurslar tashkil etish orqali muammoli oilalarga tezkor yordam ko'rsatish mumkin. Bu esa an'anaviy usullarga qaraganda samaradorlikni oshiradi va keng qamrovli yordam imkonini beradi.

Oxirgi muhim yondashuv – **kompleks yoki integrativ yondashuv**dir. Bu yondashuv yuqoridagi barcha metodlarning uyg'unlashuvini anglatadi. Pedagog, psixolog, shifokor, huquqshunos, ijtimoiy xodim va boshqa mutaxassislarining birgalikdagi faoliyati orqali oilaning ijtimoiy, psixologik va tarbiyaviy jihatlari bir vaqtning o'zida yaxshilanadi. Kompleks yondashuv eng samarali natija beradi, chunki u muammoni turli tomonlardan hal qilishga imkon yaratadi.

Umuman olganda, noqobil oilalar jamiyatning ijtimoiy barqarorligiga tahdid soluvchi omillardan biri hisoblanadi. Ularning soni ortishi ijtimoiy yetimlikning ko'payishiga, yoshlar orasida jinoyatchilikning kuchayishiga, jamiyatda ma'naviy qadriyatlarning zaiflashishiga sabab bo'ladi. Shu bois, pedagogik nuqtayi nazardan bunday oilalarni aniqlash, baholash va ular bilan tizimli ishlash orqali ijtimoiy muammolarni bartaraf etish mumkin. Eng avvalo, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish, maktab va mahalla hamkorligini kuchaytirish, farzandlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish choralari ko'rish zarur. Shu tariqa, pedagogik faoliyatning asosiy maqsadi – bunday oilalarni sog'lom ijtimoiy muhitga qaytarish, bolalarning to'laqonli rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish va ijtimoiy yetimlikning oldini olishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimova, V. M. (2018). Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. To'xtaxo'jaeva, M. (2017). Oilaviy tarbiya asoslari. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
3. Xudoyberdiyeva, Sh. (2020). "Noqobil oilalarda tarbiyaviy muhit va uning bolalar shaxsiga ta'siri". Ta'lim va rivojlanish jurnali, №4, 45–52-betlar.
4. Allayarov, A. (2016). Ijtimoiy pedagogika. Toshkent: Noshir.
5. Rahimova, G. (2019). "Noqobil oilalarning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari va ularni bartaraf etish mexanizmlari". O'zMU ilmiy axborotlari, №2, 112–119-betlar.
6. Abdurahmonova, N. (2021). Ijtimoiy ish va ijtimoiy pedagogika. Toshkent: "Yangi asr avlodi" nashriyoti.
7. Qosimova, D. (2015). "Oilada ijtimoiy nazorat va pedagogik yondashuvlar". Pedagogik izlanishlar jurnali, №3, 27–34-betlar.
8. Vygotskiy, L. S. (1996). Pedagogik psixologiya. Moskva: Pedagogika-Press.

Date: 23rd September-2025

9. Bronfenbrenner, U. (2002). Ekologik tizimlar nazariyasi va bola rivojlanishi. Nyu-York: Harvard University Press.

